

Kirkeriste på Fyn og Ærø

Af *Ulrik Schrøder*

Kirkeristen eller kirkegårdsristen havde gennem århundreder sin plads ved indgangen til kirkegården, hvor den anbragt over en grube, lod mennesker passere, men hindrede løsgående husdyr i at trænge ind og forstyrre gravfreden. På Fyn og Ærø findes endnu bevarede riste i Drigstrup, Revninge og Bregninge. I Drigstrup er der endog to riste tilbage i indgangene mod syd og vest. Se endvidere oversigten sidst i artiklen.

Den store køreport ved kirkegårdene blev kun benyttet ved særlige lejligheder, f.eks. begravelser, og var normalt lukket. Ved de mindre indgange derimod, hvor de fleste mennesker passerede, kunne lågen ofte stå åben eller ligefrem mangle og således give dyrene adgang. Kirkeristen blev derfor anbragt her for at afvise de ubudne gæster. Det er en kendsgerning, at klov- eller hovbærende dyr meget nødtigt prøver at gå over en rist med afskrækkende mellemrum, hvor klovene kan falde igennem. Lignende riste har utvivlsomt været brugt andre steder end ved kirkegårdene i datidens samfund, men ingen sådanne verdslige indretninger er bevaret.

Andre navne for hindringen var svinerist, griserist, kreaturrist, dyrerist, fårerist (især i Vestjylland), færerist eller simpelthen risten. På Bornholm kaldtes kirkeristen i tidligere tid »Gringa« eller »Kjærkjegringa«.¹

På grundlag af det store antal riste, der gennem tidens løb er nævnt i litteraturen, må det formodes, at der ved langt de fleste danske kirkegårde på et eller andet tidspunkt har ligget riste.

Der findes her i landet mindst 25 riste bevaret. En kirkerist fra Onsbjerg på Samsø blev omkring 1922 skænket Nationalmuseet og befinder sig der i et af magasinerne.² Risten i Øster Løgum blev ved en regulering af indgangen i 1960'erne taget op, men af en betænksom graver dog stillet til side i et redskabsrum, hvor den endnu er at finde. Risten ved Glosunde Kirke blev for et par år siden taget op fra sin plads af bevaringsmæssige årsager. Den står nu i en klokkestabel ved kirken og vil muligvis blive anbragt på sin gamle plads efter en eventuel restaurering. De resterende 22 riste findes endnu på plads ved indgangene til følgende 13 kirker fordelt

over hele landet: I Jylland: Vedersø, Dejbjerg, Stauning, Nørre Bork, Sønder Bork, Emmerlev og Møgeltønder. På Samsø i Tranebjerg. På Fyn i Drigstrup og Revninge. På Ærø i Bregninge. På Sjælland i Oppe Sundby og Ringsted.

De eksisterende kirkeriste er alle konstrueret på omtrent samme måde. Et antal runde eller kantede ret kraftige smedede jernstænger er stukket gennem to eller flere bærende fladjern, der er udhamrede og/eller tilspidsede i enderne, på samme måde som tværstængerne kan være det. Hele den håndsmedede konstruktion har ofte været anbragt i en solid egetræsramme. I en anden type rist er omtrent lige mange jernstænger lagt på tværs af hinanden og »bundet« sammen ved hjælp af ringe om skæringspunkterne.

Kirkerist fra Drigstrup,
placeret i den nyere
kirkegårdsportal mod syd.

Kirkerist fra Drigstrup, placeret i indgangen mod vest.

Ristene, der findes i et antal fra en til tre ved de enkelte kirker, har forskellig størrelse afhængig af indgangens mål. Ved Nørre Bork måler en af ristene f.eks. 72x64 cm, i Drigstrup er den ene af ristene 87x94 cm, i Gloslunde 128x94 cm og i Bregninge 170x92 cm.

Gruben, graven eller kælderens under risten, var ikke blot et tilfældigt hul i jorden. De ofte murede og omhyggeligt stensatte faldgruber ses ikke mere, men ved St. Bendts Kirke i Ringsted er der ved en restaurering markeret en lav grube på 28 centimeters dybde. Så lav har den næppe oprindelig været. Der er andre steder eksempler på gruber, der har været helt op til 170 cm dybe. De andre steder her i landet, hvor ristene endnu ligger, vil kun udgravninger kunne vise, om der findes en egentlig grube, og om risten altså ligger på sin oprindelige plads.

Biskop Peder Palladius gør i sin visitatsbog opmærksom på, at kirkegården overalt skal være velholdt:».. derfor schall kirkegaarden staa slet och vell renset, det schall være langt fraa, at i schulle tillstede, der kommer stundom och øx heller fæ paa kirkegaarden at beskyde, med aarlou at süge, och bekliche den sted, som eders forældre ligge och huile sine beene udj ...«. Han anbefaler endvidere, at kirkegården holdes ».. smuck

*indhienit och indhøffuit met hierckegaards mur, riste, stette, port, och huad der till er behoff, saa at i holder den een deilig, ryddet och pyntet kircke inden och uden».*³

I flere byer indsattes i vider og vedtægter, som følge af talrige brud på gravfreden, bøder for brud på den orden, der burde herske på kirkegården. I Svendborg Videbrev fra 1619 f.eks. formanes borgerne at holde svin i skovene og ikke i byen eller endog på kirkegården.⁴ Der var fastsat bøder på tre mark for overtrædelse af denne regel. Fandt man alligevel svin på kirkegården eller sågar i kirken, måtte kirkeværgerne eller byens tjenere optage dyrene og skære ørerne af dem. De tilhørte herefter kongen og byen.

Kirkegårdsristen kendes i litteraturen fra den sene middelalder og synes i udbredt brug op gennem tiden.⁵ En runeindskrift på en romansk gravsten fra Bregninge på Tåsinge tolkedes i *Marmora Danica*⁶ og senere i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed*⁷ som en meget tidlig omtale af en kirkerist. Ludv. Wimmer karakteriserer i sit store runeværk denne tolkning som »højt uheldig«.⁸ Det er ikke en kirkerist, der er tale om. Misforståelsen kan være opstået ved sammenblanding af verbet »at riste« og substantivet »en rist«.

I 1467 nævnes en søndre og vestre kirkerist ved Roskilde Domkirke⁹, og i 1512 omtales en østre rist på St. Nicolaj Kirkegård i København.¹⁰

I bl.a. kirkeregnskaber, i beretninger om kirkesyn og visitatser, i synsforretninger og i brolæggerregnskaber træffer vi på kirkeristene op gennem tiden. Der tales om nyanskaffede eller manglende riste, om reparationer af jernstænger og rammer og om udgifter til smed og murer.

I krigsperioder var de solide riste et nemt bytte for feltsmede, der kunne benytte de solide stænger til helt andre formål. Ristene manglede ofte, når fremmede tropper var draget forbi. På Fyn, hvor der findes beretninger fra besigtigelser af kirkerne efter forskellige krigshandlinger i det 17. århundrede, støder man på omtalen af manglende riste. Svenske tropper borttog således engang kirkeriste i Vester Skerninge, Marslev, Agedrup og Drigstrup.¹¹ I Drigstrup findes som nævnt endnu to riste. De må være kommet til senere.

Også andre steder på Fyn har der været kirkeriste. Ved Vester Åby Kirke har man i kirkeregnskaberne fra 1667-68 betalt for oprensning under tre riste. De blev samtidig sat i stand og fik nye rammer. Smeden fik betaling for jern til to nye riste.

Kirkerist fra Bregninge på Ærø.

En kirkerist ved Sct. Hans Kirke i Odense nævnes i året 1693, og så sent som i begyndelsen af 1800-tallet lå et par riste ved Nørre Broby Kirke.

På Ærø, hvor risten i Bregninge ligger på plads i en indgang, var der tidligere riste ved flere kirker, og på Langeland fandtes i 1743 riste i Humble og Longelse.

I Kerteminde, hvor ristnavnene stadig lever, fortælles, at man endnu i slutningen af 1800-tallet på torvet kunne høre råbet: »Der æ i Gris fallen i, kom å hjælp ham op«. En overlevering fra Kerteminde fortæller også, at en af byens stærkeste mænd under en træfning i krigstid trak sig tilbage til en af kirkeristene og dér forsvarede indgangen til kirkegården, indtil han havde fældet syv fjender og selv fik dødeligt sår. Krigsmanden benævntes siden som helten fra svenskekrigen, og rester af hans blodige klædning skulle en tid have været ophængt i kirken. Et par støvler og en kårde hænger endnu i kirken, men om disse ting har forbindelse til træf-

ningen på risten vides ikke. I en folder om kirken siges tingene at stamme fra svenskekrigene 1658-59.

Ved en synsforretning fra Aunslev Kirke og i en omtale af Gislev Kirke nævnes også tidligere eksisterende kirkeriste.

Ristens navn kunne i tidens løb gå over til at betegne bestemte bygnin-
ger, veje, gader eller steder i nærheden af risten. I 1865 »kalkedes og svær-
tedes« risten ved Kliplev Kirke. Risten er her synonym for indgangsportal-
len. Andre steder tales om et risthus - altså et hus, der var beliggende
umiddelbart op til kirkegårdsindgangen. Ofte gav risten med tilføjede
verdenshjørner navn til den gade eller vej, der førte til den pågældende
kirkeindgang. Det gjaldt flere steder i landet.

I Kerteminde benyttes endnu i daglig tale navnene Nordre og Søndre
Kirkerist eller bare Risten om adgangsvejene nord og syd om kirken, men
der findes ingen officiel skiltning.

En god kertemindeborger er dog ikke i tvivl om, hvor Risten er, skønt
den oprindelige betydning for længst er gået tabt. Hverken kirkemur eller
de oprindelige indgange til kirken findes mere, men navnene lever videre.

I Fåborg eksisterer Feltens Rist endnu som postadresse. Feltens Rist er
et lille stræde, der fører ned til kirken, men den egentlige kirkerist har væ-
ret borte i mange år. En låge markerer nu indgangen til kirkegården for
enden af strædet. En mand ved navn Rasmus Iben Felten skal tidligere
have ejet en gård i det lille stræde, men der er også andre teorier om for-
leddet. Det kan komme af det tyske låneord felt, det betyder åben mark
eller flade.¹²

I 1862 havde kirkeristen, der gav navn til strædet, længe været borte,
for på det tidspunkt sløjfedes en jernlåge, som da havde overtaget navnet.
Allerede i Peder Hansen Resens Atlas Danicus nævnes Feltens Rist. I sam-
me værk findes en Mellemrist og Skolerist i Viborg, men her har navnene
ikke overlevet.

I Ærøskøbing var ristene i de tre gamle indgange til kirkegården borte i
midten af 1800-tallet, hvor de erstattedes af smedejernslåger. Disse over-
tog navnet, og da lågerne forsvandt omkring 1950, levede navnet fortsat
videre nu som betegnelse for et par af adgangsvejene ind til kirken. Især
ældre beboere og lokalhistorisk interesserede benytter stadig ristnavnene i
daglig tale, men ingen gadeskilte findes her.

I vore dage træffer man oftere på færiste eller dyreriste ved dyreparker

Den søndre kirkeriste i Kersteminde. Navnet lever videre i befolkningen og anvendes om den sydlige passage ved kirken. Ingen officiel skiltning markerer navnet.

eller større landbrug, end man støder på de gamle kirkeriste, der ofte er godt gemt og camoufleret i sjældent benyttede indgange og mere eller mindre dækket af jord og småsten. Færistene i dag er fremstillet på lignende måde som tidligere tiders kirkeriste, men materialerne er mere nutidige, f.eks. jernbaneskiner eller jernrør. Konstruktionen anvendes verden over, hvor dyr skal holdes ude eller inde. Fæ er i øvrigt det gamle danske udtryk for husdyr. Ordet benyttes nu kun i enkelte udtryk.

Riste af en helt anden konstruktion og med et helt andet formål anvendes i dag til afvanding af kørebaner. Der fremstilles riste af forskellige typer, der kan holde til nutidens tunge trafik og samtidig tage hensyn til den lettere, f.eks. cyklister, således at forhjulet ikke forsvinder gennem

kloakristen med alvorlige uheld til følge. Brugen af riste er altså langt fra hørt op, men formålet er unægtelig et ganske andet end tidligere tiders. Ristene på de 13 kirkegårde, hvor de endnu findes, frister en stilfærdig tilværelse, hvor ingen husdyr kommer galt afsted i de opfyldte gruber, ja et enkelt sted er en rist faktisk helt forsvundet under jordens overflade.

Revninge

I kirkegårdsportalen mod vest, der har nyklassiske enkeltheder, ligger kirkeristen i den lille indgang. 12 tværstænger er stukket gennem to bærende fladjern, der er anbragt omtrent lige langt fra tværstængerens ender. De bærende fladjern er ca. 100 cm lange. De er udhamrede i enderne og an-

Kirkerist fra Revninge.

bragt i gennemgangens retning. Tværstængerne er omkring 63 cm lange. Der er fra 4-6 cm mellem de enkelte tværstænger, der tilsyneladende har været tilspidsede i enderne. Risten har formentlig været anbragt i en træramme, men der er hverken spor af denne eller gruben. Risten bærer præg af slid og tæring. De bærende fladjern ligger på skrå, og en enkelt tværribbe er bøjet.

Drigstrup 1

I den nyere kirkegårdsportal mod syd ligger en kirkerist, der måler ca. 94x87 cm. Den består af tre stykker bærende fladjern, hvor det midterste står på den smalle kant og de to andre i siderne ligger på den bredeste side i gennemgangens retning. 10 jernstænger går igennem det midterste bærende jern og er nittet til de to i siderne. Der er fra 6-8 cm mellem tværribberne. Det midterste fladjern er udhamret i enderne. Der er ingen synlig grube.

Risten er i februar 1981 taget op fra sin plads på grund af fliselægning og er nu anbragt løst på jordoverfladen under et lukket gitter i en ikke benyttet indgang i samme portal. Man må håbe, den får lov til at blive lig-

gende her. Risten er noget slidt, og en enkelt ribbe er tæret halvt igennem.

Drigstrup 2

I en sjældent benyttet indgang mod vest ligger en rist af lignende konstruktion som den i sydindgangen, men der er dog her kun ni tværstænger stukket gennem de bærende fladjern, der er omkring 94 cm lange, det midterste dog omkring 107 cm. De ligger i gennemgangens retning. Tværstængerne måler omkring 87 cm, og der er 7-8 cm mellem dem. Der er ingen synlig grube. Risten bærer præg af vejrliget. Den er visse steder dækket af jord.

Bregninge

I den nordlige kirkegårdsportal er en ret stor rist, der fylder indgangen helt ud og når et stykke ind på kirkegården. Risten består af tre bærende fladjern, hvorigennem er stukket 15 jernstænger. De bærende jern er anbragt ved siderne og midt på. De er ca. 170 cm lange og ligger i gennemgangens retning. Tværstængerne måler omkring 92 cm, og der er fra 9-12 cm mellem dem. Risten bærer præg af slid, og det midterste bærende fladjern har været repareret og er forstærket. Der er ingen grube.

Noter og litteraturhenvisninger

1. J.C.S. Espersen: Bornholmsk Ordbog. København 1908. P. 112.
2. Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie. 4. bd, København 1923. P. 223.
3. Peder Palladius' Visitatsbog. Udg. af Lis Jacobsen. København 1925. P. 29-30.
4. Danske Vider og Vedtægter. Udg. af Poul Bjerger og Thyge J. Søegaard. III. København 1913. Pp. 477-478.
5. Den formentlig første afbildning af en kirkerist, dog ikke fra Danmark, findes i Johann Stumpff: Schwytzer Chronica trykt i Zürich i 1554. Et træsnit viser klostret Cappel i Schweiz.
Ved en indgangsportal i den omgivende mur ses en kirkerist ganske tydeligt.
6. E. Pontoppidan. Marmora Danica. I. Hafnia 1739. Pp. 259-260.
7. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. Udg. af Det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. Kjøbenhavn 1873. P. 255.

8. Ludv. F.A. Wimmer. De danske Runemindesmærker. IV. 1. København 1903-1904. P. 64.
 9. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. II.Rk. 2. Bd. København 1929. P. 11.
 10. Kjøbenhavns Diplomatarium. II. Bd. Kjøbenhavn 1874. P. 189.
 11. Kai Uldall. De gamle Kirkeriste. Hardsyssel Aarbog. København 1932. P. 43.
 12. Svendborg Amts Bebyggelsesnavne. Udg. af Stednavneudvalget. København 1958. Pp. 15-16.
- Desuden: Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet. København 1933-.
- J.P. Trap. Danmark. 5. udgave. København 1958-1972.
- De danske Kirker. Red. af Erik Horskjær. I-XX. København 1966-73.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. VIII. København 1963.
- Kobberstikkene fra Peder Hansen Resen: Atlas Danicus 1677. København 1974.

Ved undersøgelsen, der ligger til grund for ovenstående artikel, har det vist sig, at en række i litteraturen nævnte riste ikke længere eksisterer, og at enkelte eksisterende riste ikke er omtalt. Forf. af ovenstående artikel hører derfor gerne om ikke her nævnte riste, der evt. kunne tænkes opbevaret i redskabsrum o.l.